

Ko na en način iščemo pravico za žrtve povojnih dogajanj, ne smemo pozabljati vse to, kar so Slovenci prestali v drugi vojni, ko je prišlo do nasilnega razkosanja Slovenije in množičnega izгона Slovencev leta 1941 v izgnanska taborišča širom Reicha in drugam, izгона Slovencev v koncentracijska taborišča in na prisilno delo. Kot piše dr. Tone Ferenc v sprenni besedi, je bil namen okupatorjev izničiti slovenski narod kot etnično enoto, saj je bil izgnan vsak deseti Slovenec, ki je živel tedaj na nemškem zasedenem območju, kar je najvišji odstotek izgnancev v vseh zasedenih evropskih deželah. Slovenski izgnanci so bili razseljeni od Poljske do Francije, od Makedonije do Severne Nemčije. Trpeli so vsestransko pomanjkanje, ob prihodu domov pa mnogi niso našli ničesar. Zmanjševanju in pozabljanju te problematike se je avtorica uprla z izdajo študije, ki obravnava problematiko slovenskih izgnancev v letih 1941-1945 in popis vojne škode ter uveljavljanje pravic do njenega povračila. Raznarodovalni programi okupatorjev so dejansko sledili cilju uničenja in potujčevanja Slovencev. Mogoče so bile metode uničevanja v primerjavi z židovskim narodom drugačne, vendar je končni cilj ostajal isti: očistiti okupirane dežele tamkajšnjega prebivalstva in poskrbeti za novega, rasno čistega prebivalca, ki naj bi bil vreden rasne teorije, na katero je leta 1983 pristala tudi Kraljevina Italija.

V delu Ivica Žnidaršič gre iskati predvsem podatkovno osnovo vsega, kar smo zgoraj omenili. Na samem mestu, kar daje knjigi posebno vrednost, najdemo podatke, ki se nanašajo na vojno odškodnino žrtvam druge svetovne vojne, pa podatke o zakonih, zakonskih predpisih in odredbah, ki uravnavajo to problematiko in na osnovi katerih je bila popisana vojna škoda. Podan je tudi pregled, kaj je jugoslovanska država v povojnem času terjala od Nemčije, Italije, Madžarske, Avstrije. Podani so predlogi, kako bi se posamezni problemi v zvezi z reševanjem vprašanja vojne odškodnine lahko rešili in opozorilo, kako je bila vsa ta problematika normirana v drugih državah in kako so se tam reševali enaki problemi. Avtorica nam zelo bogato postreže s podatki o ocenitvah vojne škode za Slovenijo, ki so jo povzročili Nemci, Italijani, Madžari in Avstrijci z navedbo splošnega pregleda dogovarjanja z nemško državo in vsega, kar je bila Nemčija dolžna in česar ni izplačala. Po kritični obdelavi podatkov o vojni škodi, storjeni med drugo svetovno vojno, bomo končno lahko dobili realno sliko tedanjega stanja. Kot so marsikdaj pri splošnem ljudskem mnenju mislili, da so okupatorske države poravnale svoje obveznosti, ki jih je kasneje prejšnja oblast uporabila namensko, pa gre po besedah avtorice tudi zato, da marsikdaj ni prišlo do realizacije teh obveznosti. Nova država Slovenija bi se morala po njenem mnenju potruditi, da bi do realizacije teh obveznosti tudi prišlo.

Za pozornega bralca, ki ho v delu našel predvsem praktične podatke, ho poleg prikaza posledic žrtv vojne nasilja zanimivo še razmišljanje o arhivih in

muzejih v Sloveniji in Srbiji, ki hranijo dokumente o žrtvah druge svetovne vojne. Gre med drugim za gradivo haz za repatriacijo, ki so delovale za Slovenijo od maja 1945 naprej in preko katerih so se Slovenci vračali na svoje domove. V teh hazah in sprejemališčih v Sloveniji, bilo jih je okoli 40, so ljudi zdravniško pregledali in popisali. V zvezi s tem naj omenimo predvsem projektne in izvedbene naloge Arhiva Republike Slovenije, Enote na Kongresnem trgu 1. Sodelavci te enote so s posebnim računalniškim programom uspeli kljub časovni stiski oskrbeti na desetisoče hivših izgnancev in drugih žrtv vojne nasilja s potrebno dokumentacijo, ki je nastala na osnovi omenjenih popisov iz haz za repatriacijo, s katero so lahko kandidirali na državno zakonodajo za uveljavljanje pravic.

Poglavje o repatriaciji je izredno zanimivo za tisti del naše zgodovine, ki je sovpadala z izgradnjo nove oblasti porušene in opustošene domovine in človeškim veseljem vseh, ki so se po dolгих letih izgnanstva vračali na svoje domove iz Evrope in drugih krajev nekdanje Jugoslavije. Avtorica, ki je bila sama izgnanka in je s te plati opaziti njeno osebno prizadetost, da hi se tragična stran slovenske zgodovine na izgubila, je v svojem res dragocenem delu pokazala še dokaj nepojasnjeno stran naše preteklosti. V delo je vpela usodo tisočev najhnikih ljudi, ki jih ponavadi zgodovina z veliko začetnico obide. Mogoče je v njenem prispevku zaslediti celo nekaj več, in sicer napotek zgodovinarjem in upravi, da je veliko vprašanj s tega aspekta še nerešenih in hi se hila za nadaljnjo obravnavo te problematike potrebno marsikatero stvari še lotiti in jo preučiti.

Metka Gombač

Milko Mikola, Stara industrijska podjetja na Celjskem. Publikacije Zgodovinskega arhiva v Celju. Študije 2. Celje 1996, 95 strani.

Celjski arhivist Milko Mikola, ki je dvignil nemalo prahu s svojo knjigo o izvansodnih procesih na Celjskem, nas tokrat preseneča z monografijo o starih industrijskih podjetjih na Celjskem. Ne glede na vsebino, se nam zdi objava knjige še posebno pomembna ker potrjuje, da krog slovenskih arhivistov, ki jim ni bistvena le tehnika arhivskega dela, le ni tako najhnen. Še več! Zdi se, da so bili tisti, ki jim je bila bistvena le velikost fascikla in kot pod katerim sije nanj skladiščna žarnica, o vsebini pa niso imeli pojma, le najholj glasni in da zopet stopajo v prve vrste tisti, ki dejansko razumejo kulturno in znanstveno poslanstvo arhivov. Vprašanje namreč ni trivialno. Če se ho seda-

nji trend odnosov do raziskovalnih inštitutov nadaljeval, bo postala vprašljiva njihova prihodnost. V primeru izpeljave črnega scenarija, ki ima močne zagovornike celo med delavci inštitutov, se zna zgoditi, da se bo baza raziskovalnega dela na zgodovinskem področju vrnila tja, kjer je že nekdanj bival: poleg univerze bodo pomembni le še muzeji in arhivi. Zato ni nepomenljivo, kaj se v arhivih dogaja, kakšni ljudje so tam in kaj delajo. Žal je razrešitev teh vprašanj izven strokovnih meril in razprav in prebaja celo v veliki meri v sfero dnevne strankarske politike.

Gospodarska preteklost slovenskega dela Štajerske, še zlasti celjskega področja, ni povsem neobdelana. Nekaj že vemo, pogrešali pa smo sistematičen, na virih sloneči pregled. Milko Mikola, ki se je doslej bolj posvečal naši politični preteklosti, je tokrat stopil na gospodarsko področje in dokazal, da mu ni povsem tuje, še več, z navajanjem števila in vrste delavcev ter višine plač kaže velik poslabšanje za socialna vprašanja. V svojem pristopu marsikje spominja na starost slovenskih zgodovinarjev dr. Vlada Valenčiča. Vsekakor bi bilo strokovno nadaljevanje te poti, glede na pomen celjske industrije v širšem slovenskem prostoru le železi. Tematike se loteva po industrijskih panogah: gradbeni, grafični, keramični, kemični, kovinarski, lesni, steklarski, tekstilni, usnjarski in živilski. Na koncu je dodal še nekaj firm, ki jih ni mogel razvrstiti med gornje. Posamezno podjetje spremlja od začetkov do leta 1940. Navaja preko 260 naslovov firm, od katerih so mnoga presegla lokalni nivo. Westnove tovarne so seveda najbolj pomembne, krivično pa bi bilo spregledati druge. Samo kot zanimivost naj navedemo, da so pralni prašek persil izdelovali na Celjskem že pred letom 1930 in da je bilo na "Celjskem", ozemlja natančneje ne opredeljuje in seže celo na Kranjsko, pred drugo svetovno vojno na obravnavanem področju navzoče še danes eno vodilnih podjetij gasilske opreme Rosenbauer iz Linza. Na sploh lahko za tankajšnje podjetnike ugotovimo, da so v svoji podjetnosti vedno stremeli po zadovoljitvi potreb širšega področja. S tem so tudi tehnološko in kapitalsko lažje sledili konkurenci. Tako niso bili odvisni zgolj od lokalnih gospodarskih in seveda političnih razmer, ampak jih je večina nekaj pomenila v širšem prostoru. Ima pa ta "mednarodna razsežnost"

veliko "lepotno" napako, ki se kaže v nazivih firm. Do konca monarhije bijejo v oči nemške, kasneje pa jugoslovenske.

Delo Milka Mikole se naslanja predvsem na podatke, ki jih je našel v Zgodovinskem arhivu v Celju in osrednjem slovenskem arhivu. Očitno vire dohro obvlada, saj je izredno suveren in izčrpen. Ker inštitucija kjer je zaposlen očitno ne premore ustrezne biblioteke, se je v delo prikradlo nekaj nebitvenih napak, ki raven dela prav nič ne znižujejo, ne bi pa bilo dobro, če bi jih kdo prepisal. Na mestu kjer omenja dvorsko železarno in njeno povezavo s Štorami (str. 32), hi morali biti omenjeni knezi in ne grofi Turjaški... Zdi se, da bi tudi nekoliko vpogleda v Štajerski deželni arhiv delu le koristilo. Slednjega ne gre razumeti kot kritiko, ampak kot željo, da bi imeli arhivisti, ki vedo kaj je treba raziskovati, boljše možnosti za delo, predvsem pa se naj pri delitvi denarja za delo in pri neposredni organizaciji dela oziroma delitvi arhivskih nalog še posebno gleda na tiste, ki vedo kaj in kako morajo delati. Nekoliko tragično je namreč srečati sredi dopoldneva na Dunaju kolega, ki ne ve kam hi s časom (in denarjem?), sam pa bitiš iz enega arhiva v drugega in ne veš kje in kaj bi prihranil.

Knjiga Stara industrijska podjetja na Celjskem je nedvomno velik dosežek avtorja in "celjske zgodovinske šole". Mogoče mu oznaka ni všeč, vendar je dejansko veselje gledati, kako v Celju vedo, kaj je treba delati, marsikje, pa še do idej ne pridejo. Tudi Zgodovinskemu arhivu v Celju je knjiga Milka Mikole v čast Publikacija ima obseg, ki je značilen za tovrstna dela, ki zahtevajo veliko časa in naporov, obsega pa ni mogoče "napesniti" na stotine strani. Ker je bila celjska industrija pomembna in imela surovinske in prodajne zveze v širšem prostoru, ker so bili med njenimi podjetniki tudi za slovensko siceršnjo kulturo pomembni ljudje (Knez), bi bilo prav, da je ne bi spregledali tudi druge slovenske strokovne revije. Ohlajne bralce bodo še posebno pritegnile številne izredno lepe ilustracije. Želeli bi bilo, da bi avtor s to nebvaležno smerjo raziskovanja nadaljeval in da bi našel številne posnemovalce.

Stane Granda